

CUMANIA

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat
Múzeumi Szervezetének
Évkönyve

20.

Kecskemét
2004

Szerkesztette

BÁRTH JÁNOS

Rajzok
Janzsó Marianna

Fényképek
Kiss Béla, valamint ismeretlen szerzők felvételei

Német fordítás
Sági Norberta

Tördelés, tipográfia
Veszely Ferenc

ISSN 0133–6088

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat
támogatásával

Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete
Felelős kiadó: Dr. Bárh János megyei múzeumigazgató

KNIPL ISTVÁN

CSÁSZÁRTÖLTÉS RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIÁJA

Császártöltés Bács-Kiskun megye középső részén az egykori Pest–Pilis–Solt kiskun megye déli határának közelében, a Kecskemét–Baja (54. sz.) főút mentén található község. A vizsgált terület a Duna-völgy és a Duna–Tisza közti homokhátság határán fekszik.

A falu történetének jelentős része ismert Bánáti Miklós *22 évtized az új hazában* című munkájának megjelenése óta, mely a település írott források alapján kutatható történetének jelentős részét feldolgozta. Jellegeből adódóan azonban a németység betelepítése előtti időszakot csak érintőlegesen tárgyalja. A település történetében „fehér foltnak” számító régészeti korok feldolgozására a szerző nem vállalkozott. A területen néhány szórványlelet előkerülésétől és néhány esetleges régészeti helyszíneléstől eltekintve régészeti munka nem folyt. Erre csak a 2000–2003 években került sor, mikor lehetőség nyílt a terület terepbejárására. A terepbejárás képezte a Szegedi Tudományegyetem régészet szakán készített szakdolgozatom alapját. Ennek rövidített, átszerkesztett változatát tekintheti át az olvasó.¹

LELŐHELYKATASZTER²

1.
Újtemető I. Óskor (Boleráz-cs., Badeni k., Makó k., Nagyrévi k., Halomsíros k.)
szarmata, avar, és Árpád-kor

A falu D-i határában, az Újtemetőtől mintegy 150–200 méterre DNy-ra, közvetlenül a magaspart szélén alacsony dombon, 220 m átmérőjű lelőhely. A terület egy része Hajós közigazgatási területéhez tartozik. A lelőhely a bejárás időpontjában szőlővel frissen betelepített.³

¹ A terepbejárás szerves része volt egy 2000-ben indult kutatómunkának, melynek célja a helytörténeti monográfiaiból kimaradt „fejezetek” (régészeti, történeti, néprajzi) elkészítése. A munkának első – ám közel sem teljes – darabja 2003 nyarán jelent meg nyomtatott formában. A kötet már érintőlegesen tárgyalja a terepbejárás anyag alapján, a település területének korai történetét, ám ezt ismeretterjesztő formában, a szakmai magyarázatok szinte teljes elhagyásával teszi. A szakdolgozat célja az így kialakult hiányok pótlása, esetleges pontatlanságok kijavítása volt.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani azoknak, akik segítséget nyújtottak a terepbejárás anyagának elemzésében, feldolgozásában. Köszönöm Wicker Erika, dr. Horváth Ferenc, dr. Kulcsár Valéria, Patay Róbert, Péterváry Tamás, dr. Tari Edit, Tárnoki Judit, Borsos Hedvig, Deák Andrea, Mészáros Patrícia, Simon Viktória és Tóth Károly segítségét. Külön köszönet illeti Baranyai Lászlót, Freidinger Tamást, Gróf Andrást, Töröcsik Balázst Csalaegyház hitelesítő feltárásában végzett hathatós közreműködésükért, baráti segítségükért.

² A lelőhelyek elnevezése ARNOLD Erzsébet – KNIPL István 2003. alapján történt.

³ A lelőhelyek elhelyezkedését lásd: 1. ábra.

2.

Újtemető II.

Szarmata és Árpád-kor

A falu D-i határában, az Újtemető I. lelőhelytől É-ra, az Újtemető és a magaspart között, a temető D-i oldalával egy vonalban, kisméretű, 80 m átmérőjű lelőhely.

3.

Újtemető III.

Szarmata

Az Újtemető Ény-i sarka és a magaspart között, mintegy 120 m széles lelőhely, hossza az elkerített üzemi terület miatt nem állapítható meg.

4.

Százas istálló I.

Őskor (rézkor, bronzkor), szarmata

Az egykori téglagyártól 400 méterre É-ra, az ún. Százas istállótól D-re, a magaspart és az 54. Sz. út között található alacsony domboson hosszan elnyúló, 450×150 m nagyságú lelőhely. A terület szőlővel frissen betelepített.

5.

Kiscsala, Csala csárda I.

Őskor (bronzkor)

A Kiscsala, Csala csárdától É-ra található sekély völgy D-i oldalát képező meredély szélén, a Csala csárda háta mögött mintegy 150 méterre Ény-a található, környezetétől jelentősen elkülönülő, erősen kiemelkedő dombon, a domb vonulatát követő, 150 m átmérőjű lelőhely. A terület szőlőtelepítésre előkészített, mélyszántással erősen bolygatott.

6.

Kiscsala, Csala csárda II.

Őskor (Badeni k.), szarmata

A Kiscsala, Csala csárdától É-ra található sekély völgy D-i oldalát képező meredély és a magaspart által alkotott szögletben 100 m átmérőjű lelőhely. A Kiscsala, Csala csárda I. lelőhelytől erőteljes mélyedés választja el.

7.

Kiscsala, Csala csárda III.

Kelta, szarmata

Kiscsala, Csala csárdától Ny-ra, a magaspart szélén, a 108,1 m magassággal jelzett dombon 70 m átmérőjű lelőhely.

8.

Kiscsala, Csala csárda IV.

Őskor (Badeni k.)

A Kiscsala, Csala csárdától É-ra található sekély völgy É-i oldalát lezáró alacsony dombsornak az 54. sz. úthoz közelebbi (K-i) tagján kis méretű, 70 m átmérőjű lelőhely.

9.

Kiscsala, Csala csárda V.

Őskor (Halomsíros k.)

A Kiscsala, Csala csárdától É-ra található sekély völgy É-i oldalát lezáró alacsony dombor második, Ny-i tagján 100 m átmérőjű lelőhely. Kiscsala, Csala csárda IV. lelőhelytől vízmosás választja el.

10.

*Kiscsala, Útőrház I.*Őskor (Halomsíros k.), szarmata, középkor
(XIV. sz.)

Az 54. sz. főút mentén, az egykori Útőrházzal szemközti oldalon a háztól mintegy 250 méterre DK-re található markáns kiemelkedésen, Ény-DK irányú, 220×130 m nagyságú lelőhely, mely az egész dombot elfoglalja. A terület szőlőtelepítésre frissen előkészített, mélyszántással erősen bolygatott.

11.

Kiscsala, Útőrház II.

Őskor (kora bronzkor)

Az 54. sz. főút mentén, az egykori Útőrházzal szemközti oldalon, a háztól mintegy 250 méterre DK-re fekvő markáns kiemelkedéstől (10. lelőhely) kb. 150 méterre ÉK-re található, kisméretű, 70 m átmérőjű lelőhely.

12.

Kiscsala, Útőrház III.

Őskor (Gáva k.)

Az 54. sz. főút mentén, az egykori Útőrházzal szemközti oldalon húzódó alacsony dombon, É-D-i irányú, 250×100 m nagyságú lelőhely, mely a falu külterületének határát képező meredélyig tart.

13.

Kiscsala I.

Őskor

A Kiscsala, Csala csárdától É-ra található sekély völgy É-i oldalát lezáró alacsony dombor és a magaspárt találkozásánál egy, a környezetéből kissé kiemelkedő dombon, É-D irányú, 100×80 m nagyságú lelőhely.

14.

Kiscsala, Geringer tanya I.

Szarmata

Az egykori Geringer tanyától mintegy 600 méterre Ny-ra, a Kiscsalától É-ra elterülő erdő Ény-i sarkánál, 100 m átmérőjű lelőhely. A terület szőlővel frissen betelepített.

15.

Kiscsala, Geringer tanya II.

Őskor (bronzkor)

Az egykori Geringer tanyától mintegy 200 méterre DNy-ra, kisméretű lelőhely.

16.

Majoros dűlő I.

Őskor (bronzkor), szarmata

A Vass tanyára vezető útból jobb oldalra elágazó első földút és a Vass-tanyai út kereszteződésétől É-ra mintegy 250 méterre, az úttal párhuzamos alacsony domb-sor É-i oldalán, kisméretű, 70 m átmérőjű lelőhely.

17.

Majoros dűlő II.

Bronzkor

A Vass tanyára vezető útból jobb oldalra elágazó első földúttól D-re, a partoldal tetején levő facsoporttól K-re alacsony dombon, kisméretű, 50 m átmérőjű lelőhely. A terület szőlővel frissen betelepített.

18.

Császártöltés, belterület

Őskor (bronzkor) és szarmata

„Császártöltés község belterületének egy részén 1988 nyarán gázvezeték számára árkok ásását kezdték meg. Az árkok egyelőre a falu területének felén a Keceli és a Kossuth utcák által bezárt háromszögben készültek el. Az árkokat az utcák egyik oldalán ásták (géppel) szélességük 40–50 cm, 60–80–100 cm volt. A bejárási munkát feltétlenül megnehezítette az, hogy az árokásás során a betonutak szélét is feltörték, így az árkok melletti földhányások teljesen tele voltak kisebb-nagyobb kő- és téglá- valamint pala- és cserépdarabokkal. A cserepek megfigyelése igen nehéz és esetleges volt. Ezért a vártnál kevesebb leletet (főleg bronzkori és szarmata cserepeket) tudtam összegyűjteni. Állat és embercsontok ezen a részen egyáltalán nem kerültek elő.”⁴

19.

Kossuth utca

Szarmata

A Vass tanya felé vezető út jobb oldalán, a házak végében található szőlőknél, kisméretű, 80 m átmérőjű lelőhely.

20.

Százas istálló II.

Szarmata

A Százas istálló és az ettől kb. 100 métere D-re található szőlő között elterülő lelőhely, melynek kiterjedését a szőlővel betelepített terület és az üzemi terület elkerítettsége miatt nem lehetett megállapítani. A lelőhely feltehetőleg összefügg a közeli Százas-istálló I. (4. lelőhely) lelőhellyel.

⁴ Wicker Erika terepbejárása 1988. KJM RA 88.654, H. TÓTH Elvira 1990 85.

21.

Száz as istálló III.

Őskor (Tiszapolgár k., Makó k.), kelta és szarmata

A Száz as-istállótól 400 métere É-ra, az 54. sz. út mellett elterülő kisméretű erdő és a magaspart között elnyúló dombokon található É-D-i irányú, 300×100 m nagyságú lelőhely, mely É-on a magaspartot megszakító egykori mély vízmosásnál ér véget. (A vízmosásban dűlőút fut, É-i partján található egy nagyfeszültségű távvezeték.)

22.

Középcsala I.

Őskor

A középcsalai szántóföldek DNy-i oldalán levő dűlőút, és az azt keresztező ÉK-DNy irányú dűlőút által közrezárt sarokban, a 120 m magassággal jelzett domb ÉK-i oldalán, É-D irányú, 100×75 m nagyságú lelőhely.

23.

Középcsala II.

Árpád-kor

A középcsalai szántóföldek DNy-i oldalán futó dűlőút, és az azt keresztező ÉK-DNy irányú dűlőút kereszteződésétől É-ra, mintegy 350 méterre, a 118,2 m-rel jelzett domb D-i oldalán, kisméretű, 60 m átmérőjű lelőhely.

24.

Középcsala III.

Árpád-kor

A középcsalai szántóföldek DNy-i oldalán futó dűlőút, és az azt keresztező ÉK-DNy irányú dűlőút kereszteződésétől, mintegy 500 méterre É-ra, markáns kiemelkedés DNy-i oldalán elterülő nagyméretű, ÉNy-DK irányú, 350×250 m nagyságú lelőhely.

25.

Középcsala IV.

Árpád-kor

A középcsalai szántó Ny-i szélénél található kisméretű erdőt (egykori Facskó tanya) átszelő dűlőút két oldalán, az erdő DK-i végétől 100 méterre, ÉNy-DK irányú alacsony dombon, 80×50 m nagyságú lelőhely.

26.

Középcsala V.

Szarmata

A Középcsala III. lelőhely É-i részén található markáns kiemelkedéstől ÉK-re 300 méterre, ÉNy-DK irányú, 100×70 m nagyságú lelőhely.

27.

Középcsala VI.

Árpád-kor

A középcsalai szántó Ny-i szélénél található kisméretű erdő (egykori Facskó tanya) DK-i szélétől mintegy 450 méterre K-re, 120 m átmérőjű lelőhely.

28.

Középcsala VII.

Árpád-kor

A középcsalai szántó Ny-i szélénél található kisméretű erdő (egykori Facskó tanya) DK-i szélétől mintegy 200 méterre, ÉNy-DK irányú homokdombon 200×100 m nagyságú lelőhely. A lelőhely iránya a domb gerincét követi.

29.

Középcsala VIII.

Őskor?

Az egykori Facskó tanyától ÉK-re, a környezetéből jelentősen kiemelkedő, 121,6 m magas domb K-i oldalán, 110 m átmérőjű lelőhely.

30.

Középcsala IX.

Árpád-kor

„A pusztától DK-re mintegy 1200–1500 m-re terül el a csalai erdő, melynek K-i széle mellett kocsiút húzódik. Ettől Ny-ra 80 m-re van a lelőhely. A fenyvesekkel borított területen 6 árkot találtam, melyet bizonyosan a csontvázak és a templom megtalálása céljából ástak ismeretlen tettesek. Megállapítható volt, hogy legalább háromrétegű, középkori templom körüli temető és templom van ezen a helyen.”⁵

„Az 1960-as évek elején erdőtelepítéskor előkerült tégladarabok és emberi vázcsontok alapján a helyszínt megtekintő Kőhegyi Mihály templomot és legalább három rétegű temetőt feltételezett a lelőhelyen. Feltárására nem került sor. 2002-ben – néhány lelkes segítővel – három napon keresztül végeztünk hitelesítő ásatást a területen. Ennek alapján a hosszan elnyúló Ny–K-i dombháton egy Árpád-kori templom K-i fala agyagalapozásának néhány szakaszát találtuk meg. A középkorban téglatörmelékes-habarcsos alapokon újjáépült templom szélessége 10 m volt, hosszát egyelőre nem ismerjük. A templom az oklevelekből is ismert Csalaegyház településhez tartozott, melyet lakói a 16. század elején elhagynak. A terület 1560-ban már pusztá, ekkor Mehmed bin Musztafa tímár-birtoka. A falu neve Csala alakban napjainkig fennmaradt. Kis-, Közép- és Nagycsala ma Császártöltés község határának ÉK-i része.”⁶

⁵ Kőhegyi Mihály helyszínelése, 1963. KJM RA 2000.897, H. Tóth Elvira, 1990. 174.

⁶ Wicker Erika leletmentése, 2002. KJM RA 2002.1107; 2004.1197.

31.

Kiscsala, Csala csárda VI.

Őskor (bronzkor)

Az 54. út Ny-i oldalán, a Kiscsala, Csala csárdától D-re fekvő sekély mélyedés D-i lezárását képező dombokon 120 m átmérőjű lelőhely.

32.

Kiscsala, Csala csárda VIII.

Őskor (bronzkor)

A Csala csárdától DNy-ra található, 113 m magas pontot övező facsoporttól 70 méterre K-re, kisméretű, 50 m átmérőjű lelőhely.

33.

Kiscsala, Csala csárda VII.

Őskor (Makói k.), szarmata

A Csala csárdától DNy-ra található 113 m magas ponttól D-re elterülő, 112,7 m magas domb közepén és K-i oldalán, ÉNy–DK irányú, 150×100 m nagyságú, közvetlen a magaspart szélén elterülő lelőhely.

34.

Jegyző dűlő III.

Őskor és Árpád-kor

A Csala-Császártöltési csatornától D-re mintegy 400 méterre, a Jegyző-dűlő D-i határát alkotó erdősáv és a Dunavölgyi-főcsatorna által határolt szögletben, É–D-i irányú, 200×100 m nagyságú lelőhely.

35.

Jegyző dűlő I.

Szarmata

A Csala-Császártöltési csatornától mintegy 80 méterre D-re, az egykori Walter tanyától 500 méterre K-re ÉNy–DK irányú, 150×100 m nagyságú lelőhely.

36.

Jegyző dűlő II.

Szarmata

A Csala-Császártöltési csatorna, és a Duna-völgyi-főcsatorna összefolyásától K-re 150 méterre a Jegyző-dűlőben, É–D irányú, 100×70 m nagyságú lelőhely.

37.

Szamárvölgy

Szarmata

Az egykori patakmedert É-ről határoló domsoron 50 m átmérőjű lelőhely.

38.

Csibetelep

Szarmata

A csibeteleptől K-re, az egykori Nagy-tó partját képező magasparton elterülő dombokon, ÉK–DNy-i irányú, nagy kiterjedésű, 400×200 m nagyságú lelőhely. A terület szőlőtelepítésre előkészített, mélyszántással bolygatott.

39.

Sziget I.

Őskor (későbronzkor)

A Sziget dűlőt K–Ny irányban átvágó dűlőúttól É-ra, 120 méterre, ill. a Duna-völgyi-főcsatorna partján található állattartó teleptől 1500 méterre K-re, 100 m átmérőjű lelőhely.

40.

Sziget II.

Őskor

A Sziget dűlőt K–Ny irányban keresztülvágó dűlőúttól É-ra, 100 méterre, ill. az egykori Malom-ér kanyarulatától K-re, 350 méterre, enyhe kiemelkedésen, kisméretű, 80 m átmérőjű lelőhely.

41.

Morcsi dűlő I.

Szarmata

A 42. Lelelőhelytől (Morcsi dűlő II.) 100 méterre D-re, 80 m átmérőjű lelőhely.

42.

Morcsi dűlő II.

Őskor (bronzkor)

A Csala-Császártöltési csatornától D-re mintegy 400 méterre, a Jegyző dűlő D-i határát alkotó erdősávval szemközt a Duna-völgyi-főcsatorna Ny-i oldalán, az egykori Walter tanyától D-re 200 méterre, 75 m átmérőjű lelőhely.

43.

Morcsi dűlő III.

Őskor (bronzkor)

A Csala-Császártöltési csatorna és a Duna-völgyi-főcsatorna összefolyásától Ny–DNy-ra, mintegy 300 méterre található alacsony dombsor gerincén, 50 m átmérőjű lelőhely.

44.

Morcsi dűlő IV.

Őskor (későbronzkor)

A falu külterületének Ny-i határával – tőle mintegy 200–250 méterre – párhuzamosan, É–D irányban húzódó keskeny, fás-bokros sáv É-i végében, alacsony dombon, É–D irányú, 100×60 m nagyságú lelőhely.

45.

Morcsi dűlő V.

Őskor (Halomsíros k.)

A Kiscsala csatorna és a Duna-völgyi-főcsatorna összefolyásától DNy-ra, 500 méterre, kisméretű, 50 m átmérőjű lelőhely.

46.

Vass tanya I.

Öskor (Makói k.), szarmata és avar

A Vass tanyától DNy-i irányba vezető út mentén, a tanyától mintegy 800 méterre elterülő dombokon található, É–D irányú, 220×120 m nagyságú lelőhely. A terület szőlőtelepítésre előkészített, mélyszántással erősen bolygatott.

47.

Vass tanya II.

Szarmata

A Vass tanyától DNy-i irányba vezető út, és a Vass tanyai aszfaltút kereszteződésétől mintegy 200 méterre ÉNy-ra elterülő dombokon, ÉNy–DK-i irányú, 150×80 m nagyságú lelőhely. A terület szőlőtelepítésre előkészített, mélyszántással erősen bolygatott.

48.

Kalocsai dűlő

Szarmata

A Vass tanya felé vezető út, utolsó kanyarulatánál (az út itt fordul DK-i irányba), az út bal oldalán, alacsony dombokon, mintegy 100 m átmérőjű lelőhely.

49.

Sziget III.

Öskor (bronzkor)

Az egykori Malom-ér és a halastavak között mintegy 100 m átmérőjű lelőhely.

50.

Kétvölgy, Halastavak

Öskor (bronzkor)

„Császártöltés községnek a szomszédos Hajóssal határos részén – az ún. Kétvölgyben – helyi általános iskolás tanulók bejelentése szerint – cserepek és embercsontok kerültek elő. A két mély völgygel szabdalt magasparton sok, főleg a középső bronzkorból származó cseréptöredéket találtunk. A magas part peremén, elszórtan emberi csontvázrészecskék voltak a felszínen, s a sok mély beásás arra utalt, hogy a temetőt nemrég megbolygatták. A mindössze néhány napig tartó hitelesítő feltárás nem vezetett különösebb eredményre. Mivel a bronzkori telep területén mezőgazdasági művelés folyt, egyelőre csak a feltételezett temetőrészen jelölhetünk ki két, kisméretű kutatóárkot. Ezekből két, teljesen feldúlt emberi váz néhány csontja, valamint egy bolygatatlan, ÉNy–DK-i irányítású, melléklet nélküli váz került elő. Sírfoltot a sárga homokban nem tudtunk megfigyelni. A temető korának megállapításához további feltárás szükséges.”⁷ A lelőhely közigazgatásilag Hajóshoz tartozik.

⁷ Wicker Erika leletmentése, KJM RA 88.635, H. TÓTH Elvira, 1990. 85.

51.

Nagycsala

Árpád-kor

Császártöltéstől K-re az egykori nagycsalai szántóföldeken elterülő lelőhely. A terület jelentős része évek óta parlag, így a lelőhely kiterjedése nem állapítható meg.

52.

Gyógyszertár

Őskor (bronzkor)

A jelenlegi gyógyszertár udvarában, a magaspart lankás oldalán, szőlőültetvényben található lelőhely. Kiterjedése a beépítettség miatt nem állapítható meg.

53.

Százás istálló IV.

Őskor (bronzkor)

A Százás-istállótól mintegy 600 méterre É-ra, egykori vízmosásban vezető dűlőút É-i oldalán, a magaspart szélén elterülő dombon, 120 m átmérőjű lelőhely. Kiterjedése nehezen állapítható meg, mivel a terület lucernával beültetett.

54.

Kétvölgy

Őskor (bronzkor) és szarmata

„A császártöltés-kétvölgyi rész 1986 ősze óta ismert régészeti lelőhely. A halastavak felé eső partszakaszon bronzkori cserepek kerültek elő, ugyanott 1987-ben, a Honismereti Tábor Régészeti Szekciójával 3. melléklet nélküli sírt is feltártunk. A mostani terepbejárás a kétvölgyi rész másik oldalára az 54-es út (Kecskemét-Baja) Baja felé nézve jobb oldali részére korlátozódott. A Kétvölgy mindkét magas, lapos részén (ezeket a műútról kiindulva, egyre mélyülő út választja el egymástól) bronzkori és szarmata edénytöredékeket, terra sigillátákat is begyűjtöttem. A bronzkori telep nyilvánvalóan az egész földhátat elfoglalta, a magas part néhány száz méterrel a halastavak felé eső peremén is előkerültek bronzkori cserépdarabok. A szarmata telep temetőjét feltételezhetően a császártöltési Újtemető területéről szórványosan előkerült szarmata maradványok jelzik. Az ismert teleprész és temetőrész távolsága néhány száz méter, a telep és temető határa azonban ennél jóval kevesebb.”⁸

55.

Téglagyár

Őskor (bronzkor) és szarmata

A téglagyár É-i oldalánál, egy erőteljesen kiemelkedő dombon „...viszonylag kevés régészeti lelet került elő [...] A cserepek egy része szarmata kori, a többi valószínűleg bronzkori [...] Előkerült egy állatcsontból készült, tégelyszerű csonttárgy (egyik vége mesterségesen elvágva), kora bizonytalan.”⁹

⁸ Wicker Erika terepbejárása, KJM RA 88.659, H. TÓTH Elvira, 1990. 85–86.

⁹ Wicker Erika terepbejárása, KJM RA 88.660, H. TÓTH Elvira, 1990. 1990. 86.

56.

Tőzegtelep

Bronzkor

„Tőzegkitermelés alkalmával díszített agancskalapácsot találtak. A kitermelést követően többszöri helyszíni szemle alkalmával, fekete, festett, késő bronzkori agyagedény és viszonylag kevés számú állatcsont került elő.”¹⁰

57.

Császártöltés

XVI. sz.

XVI. századi éremlelet Császártöltés területéről 1931.¹¹

58.

Császártöltés

XVI. sz.

XVI. századi éremlelet, 1935. Közelebbi helymeghatározás nélkül.¹²

59.

Császártöltés - Örjeg

Őskor (bronzkor)

Az örjegi mocsaras részen az 1920-as években egy keszthely típusú bronzkardot találtak. Hossza: 38,5 cm, készítmódja, és díszítése alapján a Koszider BIIIb utáni időszakra datálható.¹³ (Magyar Nemzeti Múzeum)

TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÁS

ŐSKÖRNYEZET

A település területének őstörténeti és őskörnyezeti vizsgálatához fontos információkkal szolgálnak a Szegedi Tudományegyetem kutatói által a magaspárt lábánál végzett mintavételek. Három fúrást végeztek a császártöltési határban: Cst-I. (a Vörös-mocsár Szamár-völgyi torkolatánál), Cst-II. (a tőzegbányák É-i részén), Hp-I. (a hajósi pincéknél a Kaszálók peremén).

A fúrások kiértékelése során 4 pollenzónát különítettek el. E négy zónából számunkra a 2. és a 3. zóna bír nagy jelentőséggel, mivel ezekben a zónákban jelennek meg első alkalommal a gabonafélék pollenjei és az emberi tevékenységre utaló növényzet nyomai.

A 2. pollenzónában 270–210 cm között a kevert tölgyes elemei dominálnak a fás szárú zónában, a tölgy (*Quercus*), a szil (*Ulmus*), a mogoró (*Corylus avellana*) és a hárs (*Tilia platyphyllos* és *cordata*). A zónában az erdei fenyő aránya fokoza-

¹⁰ Vorák József és Horváth Attila helyszínelése, KJM RA 70.349, H. TÓTH Elvira, 1990. 86.

¹¹ KJM RA 68.110

¹² KJM RA

¹³ MOZSOLICS Amália 1976 16.

tosan csökken, ezzel párhuzamosan a tölgyes aránya nő. A lágyszárúak közt a zóna alsó felében a fűfélék (Poaceae) és az ernyősvirágzatúak (Umbelliferae) dominálnak, majd ezek helyét 258 cm fölött az ürömfélék veszik át. Gabonafélék pollenjeit először a 238 cm-es rétegben észlelték, de ebben a zónában a Triticum-típus (búza) még nem fordul elő. A lágyszárú zónában a gabonapollen megjelenésével párhuzamosan megnő az emberi tevékenységre (taposásra, legeltetésre) utaló pollenek száma: a csöves virágú fészkeseké (Compositae), a boglárkáké (Ranunculus acris), az orbáncfűé (Hypericum), a vadvadkenderé, a komlóé (Cannabis/Hunulus-típus) és a rezedáé (Reseda). A pollenösszetétel alapján ebben a zónában lokálisan bokorfüzes partmenti növényzet rekonstruálható, míg a magasabb területeket erdei fenyővel elegyes kevertlombú erdőszytepp borította. A füves puszták részaránya azonban mindvégig magas. A pollenösszetétel arra utal, hogy a területen sztyepp–sztyepp váltás zajlott le.

A 3. pollenzónában a 156–210 cm között a fűfélék aránya újból emelkedik, az üröm aránya pedig csökken. Az emberi tevékenységre utaló taxonok nagy számban fordulnak elő, a fajok köre pedig bővül: porcsin keserűfű (Polygonum aviculare), madárhúr (Cersatium-típus), lándzsás útifű (Plantago Lanceolata), szegfű (Dianthus-típus), csibehúr (Spergula), csalán (Urtica). Gabonapollenek (Triticum) a zóna minden mintájából előkerültek. A fászsárúak közül a hárs eltűnik, a szil és a tölgy erőteljesen visszaszorul. Helyüket a hűvösebb, kiegyenlítettebb klímára utaló bükk (Fagus sylvatica), a gyertyán (Carpinus betulus) és a jegenyefenyő (Abies alba) veszi át. A korszakban az erdők aránya nem éri el a 20%-ot, területük tovább csökken a füves pusztákhoz képest, melyek a meder környezetében levő szárazulatokon erősen bolygatott, elsősorban taposott, legeltetett rétek formájában lehettek jelen. A zóna anyaga minden tekintetben az emberi beavatkozás nyomait viseli magán, valószínűleg a meder közelében szántóföldek voltak.¹⁴

RÉZKOR¹⁵

Az öskörnyezeti vizsgálatok alapján tehát Császártöltés területén az emberi megtelepedés első nyomai a talajmintákban is kimutathatók. A terepbejárás anyaga alapján ezt a kora rézkorra tehetjük. A legkorábbi leletek a kora rézkori *Tiszapolgári kultúrához* köthetők. A kultúra nagyállattartó népessége rövid életű telepeit az árterek partján található dombosorokon alakította ki.¹⁶ Nincs ez másként vizsgált területünkön sem, mivel a magaspart kiváló megtelepedési helyet kínált a különböző korok embereinek. A *Tiszapolgári kultúra* jelenlétét a Százás istálló III. (21. lh.) területén sikerült kimutatni. Itt a kultúra jellegzetes kerámiatípusának, a csőtal-

¹⁴ SÜMEGI Pál 2001.

¹⁵ Az őskori lelőhelyeket lásd. 2. ábra

¹⁶ GALLINA Zsolt 1986. 12.

pas tálaknak néhány töredéke került elő, jellegzetes áttört csőtalp- és peremtöredékek formájában.

A *Tiszapolgári kultúra* hagyományait a középső rézkori *Bodrogheresztúri kultúra* népessége folytatta. Bár e kultúra leletei a terepbejárás során nem kerültek elő, feltételezhetjük, hogy a terület ekkor sem volt lakatlan. (Kalocsa környékén, a Duna medrében e kultúrához köthető, ellentett élű rézcsákányt találtak.¹⁷)

A késő rézkorban a község területén a *Badeni kultúra* népe telepedett meg. A legkorábbi letelepedők a kultúra *Bolerázi-csoportjának* tagjai voltak. A csoport a Dunántúlról kiindulva Közép- és Kelet-Szlovákián illetve a Duna-Tisza mentén át eljutott a Nagyalföldre.¹⁸ A *Bolerázi-csoportra* jellemzőek a belső oldalukon kannelurás tálak, vállukon végigfutó bevagdósásokkal, gyakran hasukon halszálkamintákkal. A tálakhoz hasonlóan gyakoriak a kettős vagy hármas ujjbenyomkodással, bevagdalással tagolt bordasor díszítésű fazekak. Lakóhelyeik gyakran elkülönültek a klasszikus *Badeni kultúra* telepeitől, s a korábbi rézkori kultúrákhoz hasonlóan elsősorban vízpartok mentén húzódó magasparton voltak. Császártöltés területén is az egykori mocsaras területek szélén húzódó magasparton található meg két lelőhelyük (Újtemető I. (1. lh.), Százás istálló I. (4. lh.), mindkettőn jelentős klasszikus *badeni* megtelepedés is kimutatható. Az említett lelőhelyeken a leggyakoribb leletek a kettős és hármas tagolású, ujjbenyomkodással díszített bordákkal tagolt fazekak oldaltöredékei.

A korai *Bolreázi-csoport* után, a területen megjelent a klasszikus *Badeni kultúra*. Népessége a korábbi rézkori kultúrákhoz hasonlatosan nagyállattartó életmódot folytatott, de kismértékben már a földműveléssel is foglalkozott. A legelők romlásával, a megművelt földek talajának kimerülésével a badeni kultúra emberei is újabb területre költöztek. Ezzel magyarázható, hogy viszonylag nagy számú, de nem egyidejű lelőhely maradt utánuk.¹⁹ Területünkön négy lelőhelyen – Újtemető I. (1. lh.), Százás istálló I. (4. lh.), Kiscsala, Csala csárda II. (6. lh.), Kiscsala, Csala csárda IV (8. lh.) – sikerült a *badeni* megtelepedést kimutatni. A lelőhelyek mind a magaspart szélén találhatók, a 6. és a 8. lelőhely pedig a magaspartra merőleges egykori patakmeder két oldalát alkotó dombsorhoz is kapcsolható. Edényeiket finom, jól kidolgozott agyagból készítették, s jellemzőek a változatos formák (kétosztatú tálak, halbárka alakú edények, függesztöedények, talpas poharak), a kannelurák, subkután fülek illetve a bekarcolt, bebökdösött díszítések, melyeket időnként, inkrusztációval tettek még díszesebbé.²⁰

¹⁷ GALLINA Zsolt 1986. 12.

¹⁸ ECSÉDY István 1975. 260. KOREK József, 1985. 204.

¹⁹ BICZÓ Piroska 1984. 21.

²⁰ BANNER János 1956.

BRONZKOR

A bronzkor korai szakaszában, a Duna–Tisza köze erdőkkel tagolt, ligetes steppén²¹ a *Makói kultúra* népessége élt.²² Legjellemzőbb edénytípusai a seprűdíszes, bordákkal tagolt oldalú, gömbös alakú edények, durva fazekak illetve a belső oldalukon sávozott háromszögekre osztott, geometrikus mintákkal díszített talpas tálak. A terepbejárás során 3 lelőhelyen – Újtemető I (1. lh.), Százás istálló III. (21. lh.) és Kiscsala, Csala csárda VIII. (33. lh.) – sikerült ilyen típusú edények töredékeit begyűjteni. Jellemzőek a behúzott peremek, a seprűdíszes oldaltöredékek. A kultúra meghatározásához azonban a legfontosabb támpontot a behúzott nyakú, kihajló peremű táltöredékek mellett az 1. és a 33. lelőhelyen talált belső díszes táltöredékek adták. A 33. lelőhely töredéke kisméretű, erősen megrongálódott, míg az 1. lelőhelyről előkerült tálnak a teljes talpa és díszített felső részének mintegy negyede is megvan. A díszítés a makói kultúrára jellemző háromszögekből áll, melyek belsejét sakktáblaszerűen kitöltötték üres és rácsmintás négyzetekkel. A tál talpa alacsony csőtalp. A tál díszítése megegyezik a Heves-Paptagi belső díszes táléval, így valószínűleg a császártöltési példányt is a Makói kultúrához köthetjük.

A *Makói kultúrát* a Duna–Tisza közén a *Nagyrévi kultúra* követte, a Sárköz és a homokvidék területén eddig azonban csak kis számban sikerült kimutatni a nagyréviek megtelepedését. A szomszédos Kecel területén nem találtak e kultúrához köthető leleteket,²³ és a Sárközi részen is csak kis számban található meg (Dunapataj–Parlag²⁴). Császártöltésen csak az Újtemető I. (1. lh.) területén sikerült – igaz, keverten a makói kultúra anyagával, – kimutatni. Régészeti feltárás hiányában elkülönítésük nehéz feladatnak bizonyult. Így egy kisméretű, ép bögréről állíthatjuk csak biztosan, hogy a Nagyrévi kultúra korai fázisához tartozik.

A középső bronzkor viszonylag békés időszakában a területen a *Vatya kultúra* népessége élt. Terepbejárásunk során csak egyetlen, e kultúrára jellemző edénytöredéket sikerült begyűjteni, míg a szomszédos Kecel területén a kultúra nyomát több lelőhelyről is ismerjük,²⁵ Hajós–Hildpuszta területén pedig a kultúrához tartozó urnasírok kerültek elő.²⁶ Az urnasírok közelében a *Vatya kultúra* földvára található, mely a halomsírosok támadásának időszakában a kultúra területét védő várrendszer része lehetett.

²¹ BÖKÖNYI Sándor 1979. 109.

²² BICZÓ Piroska 1984. 21. Ugyanakkor Tóth Katalin véleménye szerint a Duna–Tisza középső és D-i részének Ny-i sávja a Somogyvár–Vinkovci és a Makói kultúra határterülete volt, s így nem dönthető el egyértelműen, hogy mely kultúrához tartozhatott. TÓTH Katalin 1998. 205.

²³ BICZÓ Piroska 1984. 21.

²⁴ GALLINA Zsolt 1986. 14.

²⁵ BICZÓ Piroska 1984. 21.

²⁶ GALLINA Zsolt 1996. 15.

A középső bronzkor békés, virágzó szakaszának az Alpok és a Rajna vidékeiről érkező harcos, nagyállattartó hódítók – a *Halomsíros kultúra* népe – véget vetettek. Elfoglalták a vatyaiak területét, s rövid életű telepeket hoztak létre. Megtelepedésük nyomai – fényezett, kannelurával díszített edénytöredékek – Császártöltés területén is megtalálhatók az Újtemető I. (1. lh.), Morcsi dűlő V. (45. lh.) területén.

Úgy tűnik, a bronzkor késői szakaszában kevésbé volt lakott a vidék: legfeljebb a *Gáva kultúra* meglétét sikerül a Kiscsala-Útörház III. (12. lh.) lelőhelyen kimutatni. A *Gáva kultúra* a korai szakaszában csak az Alföld K-i felén és csak a Körösök vidékéig terjedt el. A kultúra expanziójára a HA2 korszakban került sor, amikor már az egész Alföldet elfoglalta.²⁷ A kultúra klasszikus díszítései a függőleges kannelurák, ferdén bevagdalt bordadíszítések, ívelt vonalkötegek voltak.²⁸ Jellegzetes formája a turbántekeercses tál, e típusnak néhány töredéke megtalálható a fentebb említett lelőhely területén.

VASKOR²⁹

A kora vaskorban az Alföld területén a szkíta népesség élt. Nyomukat a császártöltési határban a terepbejárás során nem sikerült kimutatni. A vaskor későbbi szakaszában a Kárpát-medence jelentős része a kelták uralma alá került. A kelták első csoportjai a bajor Duna-medencéből kiindulva jutottak el a Kárpát-medencéig, ahol feltehetőleg a 279-es balkáni hadjárat és vereség után telepedtek le. Ekkor került ellenőrzésük alá a Dunántúl. További Kárpát-medencei terjeszkedésük e területről indult ki, s feltehetőleg a Dunakanyar irányából jutottak el az Alföldre.³⁰ A legkorábbi kelta betelepülés feltehetőleg a La Tene B periódusban történt meg.³¹ A Kárpát-medence területén a keltáknak különböző törzsei telepedtek le. A Dunakanyar vidékén az eraviscusok, a Dunántúlon boiok, hercuniatesek, és scordiscusok éltek, a Dunakanyartól K-re eső területek az osusok és cotinusok uralma alatt állt, míg a Tisza felső folyásának vidékén az anartiusok és tauriscusok telepedtek meg.³² A Duna–Tisza közére betelepülő kelta népesség törzsi hovatartozásának megállapítását jelenlegi ismereteink nem teszik lehetővé. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a Duna–Tisza köze nem tartozott a kelták legfontosabb szállásterületei közé, mivel ezen a területen igen kevés a kelta megtelepülésre utaló anyag.³³ A császártöltési határban is csupán két lelőhelyen sikerült kimutatni jelenlétüket: Százasa-istálló III. (21. lh.) és Kiscsala, Csala csárda III. (7. lh.) területén

²⁷ KEMENCZEI Tibor 1984. 87–89.

²⁸ SZABÓ Gábor 1996. 32.

²⁹ A kelta és népvándorlás kori lelőhelyeket lásd. 3. ábra.

³⁰ SZABÓ Miklós 1971. 15–16.

³¹ MARÁZ Borbála 1977. 50.

³² SZABÓ Miklós 1971. 20.

³³ MARÁZ Borbála 1977. 47.

néhány tipikusan kelta leletnek számító, grafittal soványított anyagú oldaltöredéket és néhány egyéb edénytöredéket sikerült összegyűjteni. A Dunántúlon a kelta törzsek a római hódítást érték meg, míg gyér lakosságú alföldi telepeik a keletről érkezett új hódítók, a szarmaták uralma alá kerültek.³⁴

SZARMATÁK

Az iráni eredetű szarmata jazigok csoportjai a Kr. u. 1. század első felében vették birtokukba a Kárpát-medence keleti területeit. A század során azonban még nem az egész Alföldet szállták meg, hanem csak annak északi részeit. Legkorábbi leleteik a Duna–Tisza köze északi és középső területeiről ismertek.³⁵ A betelepülő szarmata csoportok feltehetőleg gyér számú „öslakosságot” találtak a területen, mely öslakosság jelenléte felveti a szarmata–kelta együttélés kérdését. Erre lehet példa az orgoványi szarmata temetőben előkerült, a 2. századra keltezhető, jellegzetes szarmata leletekkel együtt előforduló kelta edénytípus, továbbá az ugyanitt előkerült nor-pannon fibula, mely a kelta etnikum jelzője.³⁶ Az első kisszámú szarmata betelepüléssel a területen az 1. sz. második felében számolhatunk. A 2. század során bekövetkezett, nagyobb létszámú betelepedés³⁷ összefüggésben állhatott a 20 évig tartó markomann-kvád háború lezárultával, s a roxolánok egyes csoportjainak a Kárpát-medencébe költözésével. A 3. század eleji gót és gepida népmozgások felborították a korábbi településrendet, s ennek hatására a veszélyeztetett barbár törzsek egyre nagyobb nyomást gyakoroltak Pannónia provinciára. A 3. század harmadik harmadában megépült a Csörsz-árok, melynek feladata a szarmata területek elkülönítése volt a többi barbár törzs területétől. A 4. század közepén a gepidák tiszántúli terjeszkedésének hatására egyre több szarmata csoport volt kénytelen a Temesközbe és a Duna–Tisza közére áttelepülni. Ezek után a római forrásokból fokozatosan eltűntek a szarmaták, mivel a történetírók ekkor már az új és hatalmas ellenségre fordították figyelmüket.³⁸

A Duna–Tisza közének szarmata lakossága folyamatosan érintkezett a szomszédos római provinciákkal, ennek bizonyítékai a területen előforduló, római importból származó tárgyak. Kiskőrös környékén egy Victoria szobrocska került elő,³⁹ Kecel területén 1920 táján és 1934-ben római érmék⁴⁰, és persze a terület szinte minden szarmata lelőhelyén megtalálhatók a római fazekasok munkái, a terra sigilláták. A szomszédos provinciákkal való kapcsolattartást segíthette a Duna–Tisza közén feltételezhető római kereskedelmi út is. Az út a 2. század elején

³⁴ BICZÓ Piroska 1984. 24.

³⁵ KÖHEGYI Mihály 1982. 343.

³⁶ KULCSÁR Valéria 1986. 48.

³⁷ KULCSÁR Valéria 1986. 49.

³⁸ VÖRÖS Gabriella 1983. 135–140.

³⁹ KÖHEGYI Mihály 1972. 107.

⁴⁰ BICZÓ Piroska 1984. 25–26.

Intercisában létesült legiotábor környeztében felépült dunai hajóhídon vezethetett át a Duna–Tisza közére, majd Dunavecsénél az Örjeg mocsarain át Szabadszállás irányába, innen K-nek fordulva valahol Csongrád és Szentés között érhetette el a Tiszát.⁴¹ Fontos kereskedelmi helyek voltak a szarmaták számára a Duna jobb partján épült római ellenerődök is. A keceli – és feltehetőleg a császártöltési – importtárgyak esetében a legfontosabb szerepet a területhez legközelebb eső Lussonium (Dunakömlőd) ellenerődje és piaca játszotta.⁴²

E korszakra a község határában 27 lelőhely keltezhető, de korai szarmata megtelepedésre egyik sem utal. Jól illeszkednek a környező települések területén előkerült 3–4. századi lelőhelyek által alkotott sorba: Hajós-Cífrahegy, Hajós-Bagolypusztá,⁴³ továbbá a község határának közvetlen közelében, a magasparton található Kecel 121. lh., melyen – jelentős számú, jól iszapolt szürke és vörös kerámia mellett – 2 db Drag. 37. terra sigillata -töredéket is begyűjtöttek.⁴⁴

A falu külterületén a lelőhelyek elhelyezkedése alátámasztja Kulcsár Valéria megállapítását, mely szerint a szarmata lelőhelyek jelentős része vízparti dombhátaikon található.⁴⁵ Esetünkben a 27 lelőhely közül 13 – Újtemető I., II. és III. (1., 2., és 3. lh.), Téglagyár (55. lh.), Százás istálló I. (4. lh.), Százás istálló II. és III. (20. és 21. lh.), Kiscsala, Csala csárda II., III. és VIII. (6., 7. és 33. lh.), Kiscsala, Útőrház I. (10. lh.), Kétvölgy (54. lh.) – közvetlenül a mocsaras területeket határoló magaspart mentén fekszik, további kettő – Szamárköly (37. lh.) és Csibetelep (38. lh.) – pedig az egykori Nagy-tó közelében. Ide sorolhatjuk a sárközi részen található 3 lelőhelyet is – Jegyző dűlő I., II. (35. és 36. lh. –, mivel ezek mélyebb területek (egykori vízfolyások?) közelében fekszenek. Kisebb kiemelkedésen feküdt ugyan hét lelőhely – Középcsala V. és VI. (26. és 27. lh.), Majoros dűlő I. (16. lh.), Kossuth utca (19. lh.), Morcsi dűlő I. (41. lh.), Vass tanya I. és II. (46. és 47. lh.) és Kalocsai dűlő (48. lh.), – ám ezek közelében jelenlegi ismereteink szerint nem volt víz. A lelőhelyek közül ugyanannak a településnek a része lehetett az Újtemető I–III. (1–3 lh.) és a Kétvölgy (54. lh.); a Kiscsala, Csala csárda II. és III (6. és 7. lh.); a Százás istálló I. és a Téglagyár (4. és 55. lh.), továbbá a Vass tanya I. és II. (46. és 47. lh.).

Az előkerült anyagban jelentős számú, gyorskorongon készült, jól iszapolt szürke és néhány piros kerámia található. Gyakoriak a duzzadt, lekerekített, illetve a behúzott tálperemek és a vízszintesen kihajló, tetejükön vízszintesen levágott hombárperemek, a Csibetelepről pedig egy murgai típusú, a 4. századra keltezhető⁴⁶ korsó peremtöredéke került elő. A peremek mellett jelentős a fenék- és oldaltöredékek száma.

⁴¹ KŐHEGYI Mihály 1972. 109.

⁴² BICZÓ Piroska 1984. 26.

⁴³ GALLINA Zsolt 1986. 24.

⁴⁴ BICZÓ Piroska 1984. 50.

⁴⁵ KULCSÁR Valéria 1984. 22.

⁴⁶ PÁRDUCZ Mihály 1959. 357–359.

A lelőhelyeken – a 38. kivételével – nagyszámú, durva, kézzel formált kerámiát gyűjtöttünk össze. E típusra a rossz minőségű kidolgozás, rossz égetés (felületük sok esetben foltos) és a formaszegénység a jellemző. A késő szarmata korszak leletanyagában gyakori a kézikorongolt, szemcsés-kavicsos soványítású kerámia, mely a 4. sz. végén tűnik fel, s legjellemzőbb formája a fazék.⁴⁷ Ehhez a típushoz tartozó töredékeket csak az Újtemető lelőhelyen sikerült megfigyelni.

A falu határában római import edények töredékei is felbukkantak, a Százaskő istálló I. (4. lelőhely) területén 2 darab Drag. 37. típusú, az Újtemetőnél pedig néhány, közelebbi meghatározásra nem alkalmas terra sigillata töredéket sikerült összegyűjteni. A leletek alapján a Császártöltés területén található szarmata leletek jelentős részét a szarmata korszak kései periódusára (3–4. sz.) datálhatjuk.

NÉPVÁNDORLÁS KOR

A község határából egyelőre nem ismerünk olyan leleteket, melyeket a népvándorlás első másfél évszázadához köthetnénk. Az 567-ben a Kárpát-medencébe költöző avarok első jelentősebb – ha nem is tömeges – betelepülése a 7. sz. elején történhetett.⁴⁸ Ebben az időszakban indult a közeli hajós-cifrahegyi temető használata, melyeket egészen a késő avar korig használtak.⁴⁹ Erre a korszakra datálható a keceli aranykardos, magas rangú harcos magányos sírja is.⁵⁰

Császártöltés határában két lelőhelyen sikerült kimutatni az avar megtelepedés nyomait. Az Újtemető I. (1. lh.) területén néhány darab sárgásbarna, kézikorongolt, apró kavicsos soványítású, hullámköteggel díszített oldaltöredék, továbbá egy hasonló anyagú, kisméretű edény töredéke, a Vass tanya I. (46. lh.) területén sárgásbarna, kézzel formált oldaltöredékek és egy darab, két lyukkal áttört függesztofüles bográcspere köthető az avarokhoz. A leleteket a késő avar korra, a 8. századra datálhatjuk.⁵¹

ÁRPÁD-KOR⁵²

A terület Árpád-kori történetére jellemző az írásos anyag teljes hiánya, így a falu külterületének történetére csak a terepbejárás során előkerült anyag alapján következtethetünk. A terepbejárás megerősíti Bálint Marianna véleményét, mely szerint az általánosan elfogadott elmélettel szemben a homokhátság területe a „kedvezőtlen” természetföldrajzi feltételek ellenére sem volt ritkán lakott.⁵³ A

⁴⁷ VÖRÖS Gabriella 1992. 22.

⁴⁸ GALLINA Zsolt 1996. 31.

⁴⁹ Köhegyi Mihály leletmentése 1978–1982. In: H. TÓTH Elvira 1990 149–150.

⁵⁰ LÁSZLÓ Gyula 1976. 112.

⁵¹ SZŐKE Béla 1980. 183–184.

⁵² Az Árpád-kori és késő középkori lelőhelyeket lásd: 4. ábra.

⁵³ BÁLINT Marianna 1998. 46.

vizsgált területen a kora középkori, azaz Árpád-kori megtelepedés a középkori kiséghajlati optimum időszakára tehető, amikor a területen kiterjedt erdőségek váltakoztak ritkább növényzetű, buckás-bokros területekkel.⁵⁴

A Duna–Tisza közének egy részét I. Endre király a tihanyi apátságnak ajándékozta (1055), mely birtok 1211-ben készült felmérése során a következőket állapították meg: „*meta, in qua est pinus, [...] Feneues, ... in alia est pinus*”.⁵⁵ Az erdős területek IV. László korában is jelentősek voltak. Erre utal a kunok számára kiadott adománylevél: „*adván és adományozván nekik ... úgy mint erdőkkel, rétekkel, halastavakka l... és sűrű erdőkkel bővelkednek*”.⁵⁶ A terület erdőinek a legmagasabb fokú zárótársulását a csapadékviszonyoknak megfelelően a gyöngyvirágos tölgyes adta. Az erdősülés magas fokát az emberi tevékenység (irtásos földművelés) sem tudta ebben a korszakban még jelentősen befolyásolni, mivel a földművelés alá vont területek 8–10 év alatt kimerültek, s a parlagterület viszonylag gyorsan újraerdősödött.⁵⁷ A termelési módhoz köthetően a legsűrűbb településhálózattal az Árpád-korban számolhatunk.⁵⁸ Ezen korszakban a falvak viszonylag kisméretű települések voltak.⁵⁹ A népesség növekedésének hatására megindult a falvak lakosságának szétrajzása,⁶⁰ melynek hatására kialakult az egymástól néhány kilométerre található falvakból álló településrendszer. A korszak falusias településeit Jankovich Dénes besorolása alapján több típusra oszthatjuk. *Falutelepülések*: nagyméretű (100–200×800–900 m kiterjedésű) települések, melyek területén a leletanyag folyamatosan és intenzíven megtalálható. *Laza szerkezetű falutelepülések*: az előző típusnál kisebb kiterjedésűek, méretük 50–100×200–300 m. A leletanyag eloszlása, mennyisége nem egyenletes, gyakran egymástól 50–100 méterre található sűrűsödési pontokból áll. Az ilyen típusú települések területén gyakran csak Árpád-kori leletanyag kerül a felszínre. *Szállások*: Kisméretű területen településre, objektumcsoportra utaló leletkoncentráció.⁶¹ Az általunk vizsgált területen is jól elkülöníthető fentebb bemutatott 2. és 3. típus.

Császártöltés külterületén 10 Árpád-kori lelőhely vált ismertté a terepbejárás során. Ezek közül a Középcsalán található 25., 27., 28. és 30. (Középcsala III., VI., VII., VIII. és IX.) lelőhelyeket tekinthetjük egy, a fentebb ismertetett második típusú, laza szerkezetű falutelepülés nyomainak. A lelőhelyek egymástól mintegy 150–200 méterre, egymással párhuzamos, környezetükből enyhén kiemelkedő homokdombokon találhatók. Területükön a leletanyag nagy intenzitással jelentkezik, míg a köztük található sávokban nem észlelhető településre utaló nyom. A

⁵⁴ BÁLINT Marianna 1998. 43.

⁵⁵ GYÖRFFY György 1987. 323.

⁵⁶ BÁLINT Marianna 1998. 45.

⁵⁷ BELÉNYESI Márta 1954. 392.

⁵⁸ SZABÓ István 1971. 36–54.

⁵⁹ MAKSAY Ferenc 1971.

⁶⁰ SZABÓ István 1971. 36–54.

⁶¹ JANKOVICH Dénes 1985. 283–292.

lelőhely-koncentráció legérdekesebb tagja a 30. lelőhely, melyen az Árpád-kori megtelepedésre utaló néhány bográcstörredéken kívül sikerült hitelesíteni a Kőhegyi Mihály által dokumentált templomot.⁶² Előkerültek a templom alapfalai: agyagalapozása feltehetőleg erre a korszakra datálható, s így a templom összefügghet a körülötte elhelyezkedő szórt, Árpád-kori településsel. Ekkor ugyanis gyakori volt az agyag alapon való felhasználása, bár általában más építőanyagokkal keverve használták. Agyagalapozású korai templom volt például Cegléd-Öregszőlőkben (az alap alján található réti mészkő rétegre több rétegben agyagot döngöltek⁶³) és Cegléd-Birincseken is (az alapon agyag és téglarétegek váltják egymást⁶⁴). Az agyagalapozáson feltehetőleg egy fatemplom állhatott, mely elterjedt volt az Árpád-korban. E fatemplomok többnyire cölöpszerkezetűek lehettek, a cölöpök között sövénnel fonták be, szentélyük félköríves záródású volt.⁶⁵ Építésük első hulláma a kereszténység felvételével indult meg, majd az 1092. évi szabolcsi zsinat után új lendületet vett. Sok esetben a templom újjáépítéséről volt szó: jelentős részük ugyanis erre az időre már rossz állapotban lehetett, köszönhetően a gyakori helyi háborúknak és a könnyen pusztuló anyagnak.⁶⁶

A települések elnéptelenedésével, a templomok egy része is pusztulásnak indult. E folyamatot gyorsította a tatárjárás, melynek során az ország egy része elpusztult. A tatárjárást követő évszázadokban (a 15. századig) alakulnak ki az elpusztult településeket jelölő -egyháza utótagú helynevek. E sorba illeszthetjük be Csalaegyházát is, bár a templom pusztulásának időpontja jelenleg nem megállapítható.

A Csalaegyháza körül elterülő Árpád-kori lelőhelytömb vizsgálata során fontos figyelembe vennünk, hogy a lelőhelyektől K-re és D-re található területeket nem lehetett régészeti szempontból megvizsgálni, mivel a területet erdő borítja. Így Csalaegyház kiterjedése nem állapítható meg. Továbbá a terepbejárás eredményei alapján sem tisztázható jelenleg még Csalaegyház és a tőle mintegy 1 km-re ÉNy-ra elhelyezkedő a 23. és 24. (Középcsala II. és III.) lelőhelyek viszonya. Feltehetőleg kisméretű település nyomait őrzik még az 1. és 2. (Újtemető I. és II.) lelőhelyek, melyek e korszakban egy-egységet alkothattak, továbbá a sárközi területen a 34. (Jegyző-dűlő III.) és a falu ÉK-i határában az 51. (Nagycsala) lelőhelyek. Az 51. lelőhely besorolása ma még kétséges, mivel a területet évek óta nem művelik, s így a lelőhely kiterjedése sem volt megállapítható. Szinte azonos távolságra (3–4 km) található Csalaegyházról és a már Kecel határában elterülő egykori Polgárdi⁶⁷ településtől. A távolság alapján – amennyiben a lelőhelyek egykorúak – egy a fentebbiekhez hasonló, de mindeddig ismeretlen települést feltételezhetünk. A

⁶² Wicker Erika leletmentése, 2002. KJM RA 2002.1107; 2004.1197.

⁶³ TARI Edit 1995. 22.

⁶⁴ TARI Edit 1995. 31.

⁶⁵ TARI Edit 1995. 117.

⁶⁶ TARI Edit 1995. 137–138.

⁶⁷ BICZÓ Piroska 1984. 33.

terepbejárás során tehát több tömbben sikerült megfigyelni a kora középkori (Árpád-kori) megtelepedést. A települések nagysága, s – Csalaegyház kivételével – neve sem ismert.

KÉSŐ KÖZÉPKOR

A késő középkor időszakára keltezhető települést Császártöltés területén csak Csalaegyház (Középcsala IX., 30. lh.)⁶⁸ környezetében feltételezhetünk. A templomhoz tartozó települést azonban – feltehetőleg a terület magas fokú erdősítettsége miatt – egyelőre nem sikerült megtalálni. A templomon kívül egyedül a két XVI. századi éremlelet⁶⁹ (57. és 58. lelőhely) és a Kiscsala-Útörház I. (10. Lh.) területén előkerült néhány cserepet datálhatjuk e korszakra. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a külterület közvetlen határában, a szomszédos községek területén, több középkori település nyomai is megtalálhatók. Ezen települések a középkori Csákányfő⁷⁰, Morcs⁷¹, Polgárdi⁷² és Zádor⁷³ falvakkal azonosíthatók.

A RÉGÉSZETI LELETHELYEK KORSZAK SZERINTI MUTATÓJA

	<i>Őskor</i>	<i>Rézkor</i>	<i>Bronzkor</i>	<i>Kelta</i>	<i>Szarmata</i>	<i>Avar</i>	<i>Árpád-kor</i>	<i>Középkor</i>
1		X	X		X	X	X	
2					X		X	
3					X			
4		X	X		X		X	
5			X					
6		X			X			
7				X	X			
8		X						
9			X					
10					X			X
11					X			
12			X					
13	X							

⁶⁸ A templom második építési korszaka származhat e korszakból.

⁶⁹ Az 57. lh. anyagában található érmek legkorábbi darabjai 1503-ban készültek, míg legkésőbbi darabjai 1526. évre keltezhetők. Az 58. lh. anyagának összetétele nem ismert. Az 57. lh. anyaga alapján feltételezhetjük, hogy az éremlelet a mohácsi csata időszakában kerülhetett a földbe.

⁷⁰ Wicker Erika véleménye szerint Csákányfő feltehetőleg azonos a Hajós-Kloster Kass lelőhelyen talált templommal és a hozzá köthető településsel. A lelőhelyet az 1980-as években tereprendezés közben egy pincetulajdonos találta meg: „egy 100×100 cm-es falazott oszlopot talált, mely igen erős volt, mert bár lapos téglából építették, de meszet szórtak közé és leöntötték. Ettől az oszloptól két irányban indultak 80 cm széles falak, derékszögben. [...] A környéken rengeteg csontváz volt, a földszínétől 20–30 cm-re.” Wicker Erika helyszínelése, TJM Irattár 20/1995, TIM Irattár 119/95, Köhegyi Mihály helyszínelése 1995. TIM RA 237-2001.

⁷¹ A település a mai is használatos határnevek szerint a hajósi határ ÉK-i, Császártöltéssel és Homokméggyel határos területén, az ún. Morcsi dűlőben lehetett.

⁷² BICZÓ Piroska 1984. 33.

⁷³ ENGEL Pál 2002. szerint Hajós É-ÉK-i határában helyezkedett el.

	<i>Őskor</i>	<i>Rézkor</i>	<i>Bronzkor</i>	<i>Kelta</i>	<i>Szarmata</i>	<i>Avar</i>	<i>Árpád-kor</i>	<i>Középkor</i>
14	X				X			
15			X					
16					X			
17			X					
18			X					
19					X			
20					X			
21		X	X	X	X			
22	X							
23	X						X	
24							X	
25							X	
26					X			
27					X		X	
28							X	
29	X							
30							X	X
31			X					
32			X					
33			X		X			
34	X						X	
35			X		X			
36					X			
37					X			
38					X			
39			X					
40	X							
41					X			
42			X					
43			X					
44					X			
45			X					
46					X	X		
47					X			
48					X			
49			X					
50								
51							X	
52			X					
53			X					
54			X		X			
55			X		X			
56			X					
57								X
58								X
59			X					

IRODALOM

ARNOLD Erzsébet – KNIPL István

- 2003 Fejezetek Császártöltés történetéből és néprajzából
Császártöltés

BÁLINT Marianna

- 1998 Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna–Tisza köz déli részén. Tanulmányok Csongrád megye múltjából XXVI. 41–50.
Szeged

BANNER János

- 1956 Die Péceler Kultur. Archelogica Hungarica XXXV.
Budapest

BÁNÁTI Miklós

- 1969 Huszonkét évtized az új hazában
Császártöltés

BÁNDI Gábor – KOVÁCS Tibor

- 1969 Adatok Dél-Magyarország bronzkorának történetéhez (A Szeremle csoport). Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 14–15. 97–111.

BELÉNYESI Márta

- 1954 A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században.
Ethnographia LXXV. 321–346.

BICZÓ Piroska

- 1984 A keceli határ régészeti emlékei. (szerk.: Bárh János): Kecel története és néprajza. 19–62.
Kecel

- 1986 Adatok Bács-Kiskun megye középkori építészetéhez. Múzeumi
Kutatások Bács-Kiskun megyében 71–80.
Kecskemét

BOROVSKY Samu

- é.n. Magyarország vármegyéi és városai
Budapest

BÖKÖNYI Sándor

- 1972 Óstulok (Bos primigenius Boi) leletek az Örjeg tőzeglápban. Cumania
1. 17–56.
Kecskemét

- 1979 A közép-Alföld bronzkori állatvilága. Szolnok Megyei Múzeumok
Évkönyve 109–116.
Szolnok

CSÁNKI Dezső

- 1913 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.
Budapest

CSÁNYI Marietta

- 1982 A Nagyrévi kultúra leletei a Közép-Tisza vidéken. Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 33–60.
Szolnok

ECSEDY István

- 1975 A dél-dunántúli rézkor kutatásának helyzete és feladatai. Somogyi Múzeumok Közleményei 2. 259–262.
Kaposvár

ENGEL Pál

- 2002 Magyarország a középkor végén. (Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről)
Budapest

FÖLDI Ervin (szerk.)

- 1980 Magyarország földrajzinév tára II.
Budapest

GALLINA Zsolt

- 1996 A Kalocsai Sárköz régészeti emlékei. Kalocsai Múzeumi Közlemények 3. Szerk.: Romsics Imre
Kalocsa

GYÖRFFY György

- 1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza
Budapest.

HERÉNYI István

- 2000 Helytörténeti Lexikon 800–1400
Velem

H. TÓTH Elvira

- 1990 Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989.) Cumania 12. 81–236.
Kecskemét

HUNYADI Ilona

- 1957 Kelták a Kárpát-medencében. Régészeti Füzetek 2.
Budapest

JANKOVICH Dénes

- 1985 Archeological topography, heoretical and pracical lessons. MittArch-Inst 14. 282–296.
Budapest

KALICZ Nándor

- 1968 Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. *Archelogica Hungarica* XLV.
Budapest
- 1985 Adatok a Bolreázi-csoport alföldi elterjedéséhez. *Archeologiai Értesítő* 112.
Budapest
- 1987 Kultúráváltozások a korai és középső rézkorban a Kárpát-medencében. *Archeologiai Értesítő* 1987–1988 1. 114–115.
Budapest

KISS Lajos

- 1980 Földrajzi nevek etimológiai szótára
Budapest, Akadémiai Kiadó

KOREK József

- 1985 Adatok a Bolerázi csoport alföldi elterjedéséhez *Archeologiai Értesítő* 112. 193–205.
Budapest

KŐHEGYI Mihály

- 1972 Római pénzforgalom és kereskedelem az Intercisa-Csongrád közötti útvonalon *Cumania* I. 103–113.
Kecskemét

KUCZY Károly

- 1980 A Kalocsa környéki nevek vizsgálata
Kalocsa

KULCSÁR Valéria

- 1984 Szarmata telepkutatósi problémák. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében* 21–24.
Kecskemét
- 1986 A Duna–Tisza köze településtörténeti kérdései a kora császárkorban. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében* 47–50.
Kecskemét

LÁSZLÓ Gyula

- 1976 A keceli aranykardos sír. *Cumania* IV. 89–114.
Kecskemét

MAKSAY Ferenc

- 1971 A magyar falu középkori településrendje
Budapest

MARÁZ Borbála

- 1977 Délkelet Magyarország La-Tene korának kronológiai kérdései. *Archeológiai Értesítő* 104. 47–64.
Budapest

MOLNÁR Zsolt

- 2003 A Kiskunság száraz homoki növényzete. Szerk.: Molnár Zsolt
Természet BÚVÁR Alapítvány Kiadó
Budapest

MOZSOLICS Amália

- 1968 Bronzkori kardleletek. Archeológiai Értesítő 95. 61–65.
Budapest
1975 Bronzkori kardok folyókból. Archeológiai Értesítő 102. 3–24.
Budapest
1976 Zwei Bronzeschwerter im Museum von Kecskemét. Cumania 4.
15–20.
Kecskemét

PATAY Pál

- 1940 Vucedol stílusú tálak elterjedése Magyarországon. Archeológiai
Értesítő 3. 1–12.
Budapest

SÜMEGI Pál

- 2001 Jelentés a hajósi és császártöltési területek komplex öskörnyezeti
(üledékföldtani, karpológiai, pollenanalitikai, quqterminalakológiai)
vizsgálatáról (kézirat)
Szeged

SZABÓ Gábor

- 1996 A Csorva-csoport és a Gáva kultúra kutatásának problémái néhány
Csongrád megyei leletegyüttes alapján. Studia Archeologica 2. 9–51.
Szeged

SZABÓ István

- 1971 A falurendszer kialakulása Magyarországon X–XV. század
Budapest

SZABÓ Miklós

- 1971 A kelták nyomában Magyarországon
Corvina, Budapest

SZŐKE Béla

- 1980 Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebites in
Südost Ungarn. Acta Archeologica Acadimiae Scientiarum
Hungaricae 32.
Budapest

TARI Edit

- 1995 Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén
Cegléd

TAKÁCS Miklós

- 1994 A kisalföldi cserébobrácsok pontosabb időrendje Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 1993. 447–485.

TÓTH Katalin

- 1997 Adatok Kalocsa környéke korabronzkorához. Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 11–20.
Kecskemét
- 1998 A korai bronzkor kutatástörténete Bács-Kiskun megyében. Cumania 15. 199–210.
Kecskemét

TÓTH Károly

- 1979 Nemzeti park a Kiskunságban. Szerk.: Tóth Károly
Natura, Budapest

VASS Előd

- 1990 Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsai Múzeumi Dolgozatok
Kalocsa

WICKER Erika – TRILLSAM Márton

- 1991 Régészeti lelőhelyek Kunfehértó határában. Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 32–46.
Kecskemét

WICKER Erika – KÖHEGYI Mihály

- 1997 Avar kori temető Sükösd-Ságodon, a Sárköz peremén. Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 39–46.
Kecskemét

WICKER Erika – KUSTÁR Rozália – HORVÁTH Attila

- 2001 Régészeti kutatások Bács-Kiskun megyében (1990–1995.). Cumania 17. 33–126.
Kecskemét

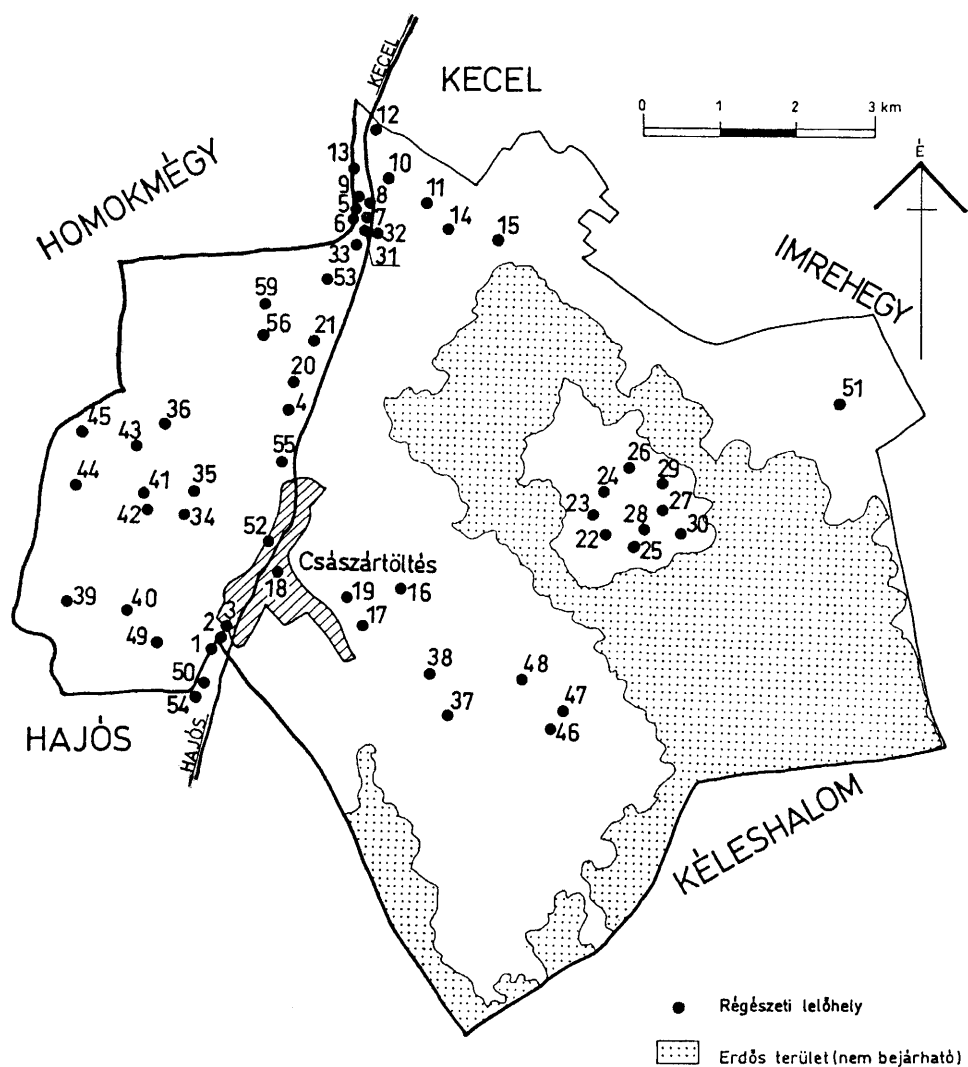
István Knípl

ARCHÄOLOGISCHE TOPOGRAFIE VON CSÁSZÁRTÖLTÉS

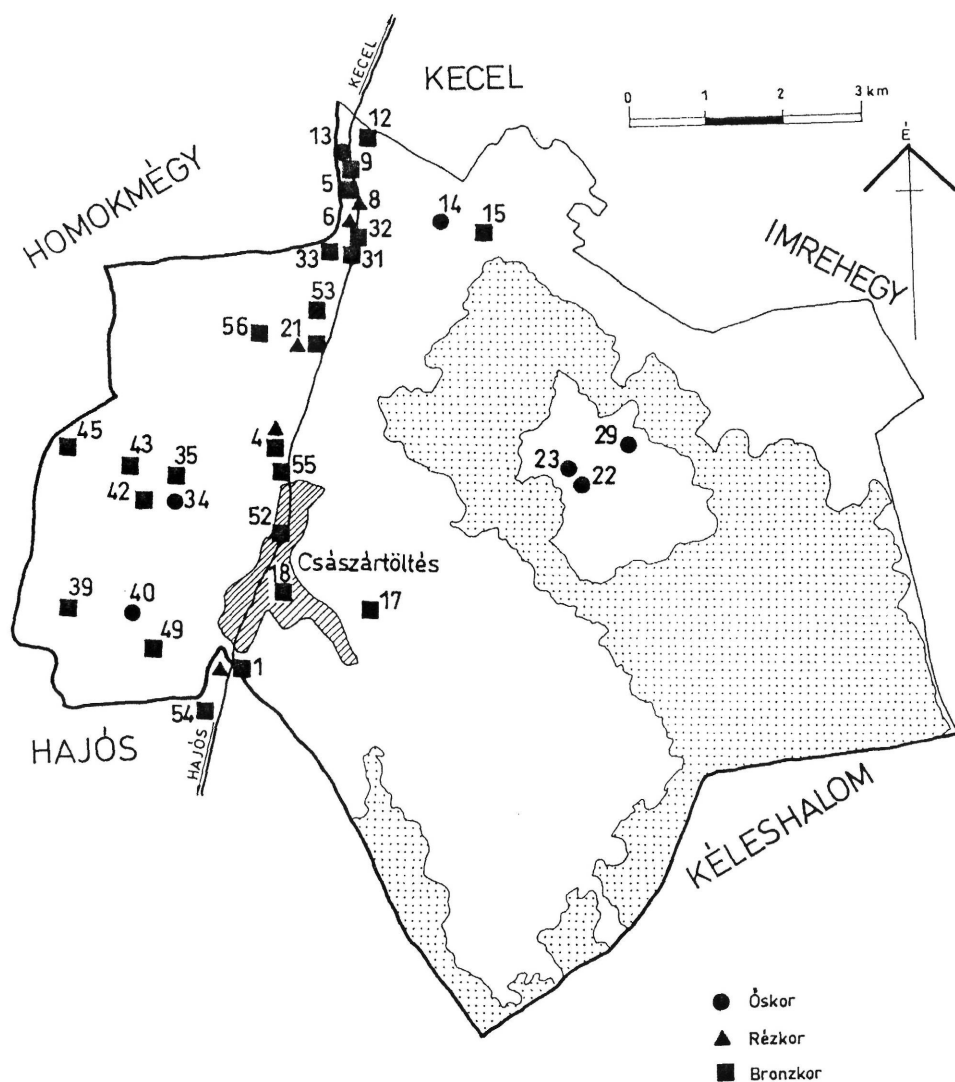
– Auszug –

Császártöltés befindet sich im mittleren Teil des heutigen Komitat Bács-Kiskun, in der Nähe der südlichen Grenze des ehemaligen Komitats Pest-Pilis-Solt-Kiskun, an der Landstrasse Nr.54 zwischen Kecskemét und Baja. Die Geländebesichtigung fand in der Gemeinde in den Jahren 2000-2003 statt. Bei der Besichtigung konnten wir einen der interessantesten Teile des Komitats Bács-Kiskun aus archäologischer Sicht untersuchen, welcher an der Grenze zweier Regionen, des Donautales und der Sanddünen des Donau-Theiss Zwischenraumes liegt.

Auf dem Gebiet der Gemeinde konnten etwa 60 Fundorte identifiziert werden. Ein bedeutender Teil dieser Fundorte kann in die verschiedenen Epochen der Urzeit eingeteilt werden, so sind die Kulturen von Tiszapolgár, die Gruppe von Boleráz, sowie die Kulturen von Baden, Makó, Nagyrév, Halomsíros und Gáva zu finden. Die Ansiedlung war während der Urzeit fast kontinuierlich, was auch später so blieb. So konnten wir auf dem Gebiet der Gemeinde nach den Kelten die Spuren von grosser sarmatischer Ansiedlung, später einige awarische Siedlungsspuren finden. Auch in der frühen Periode des Mittelalters kann mit einer bedeutenden Ansiedlung gerechnet werden, bei der Geländebesichtigung konnten wir die Kirche des mittelalterlichen Csalaegyház wieder lokalisieren, über die bei der Vergleichsausgrabung festgestellt wurde, dass sie tatsächlich eine in mehreren Epochen gebaute und benutzte Kirche war. Ein Teil der zur Kirche gehörenden ehemaligen Siedlung aus der Arpadenzeit wurde ebenfalls lokalisiert.

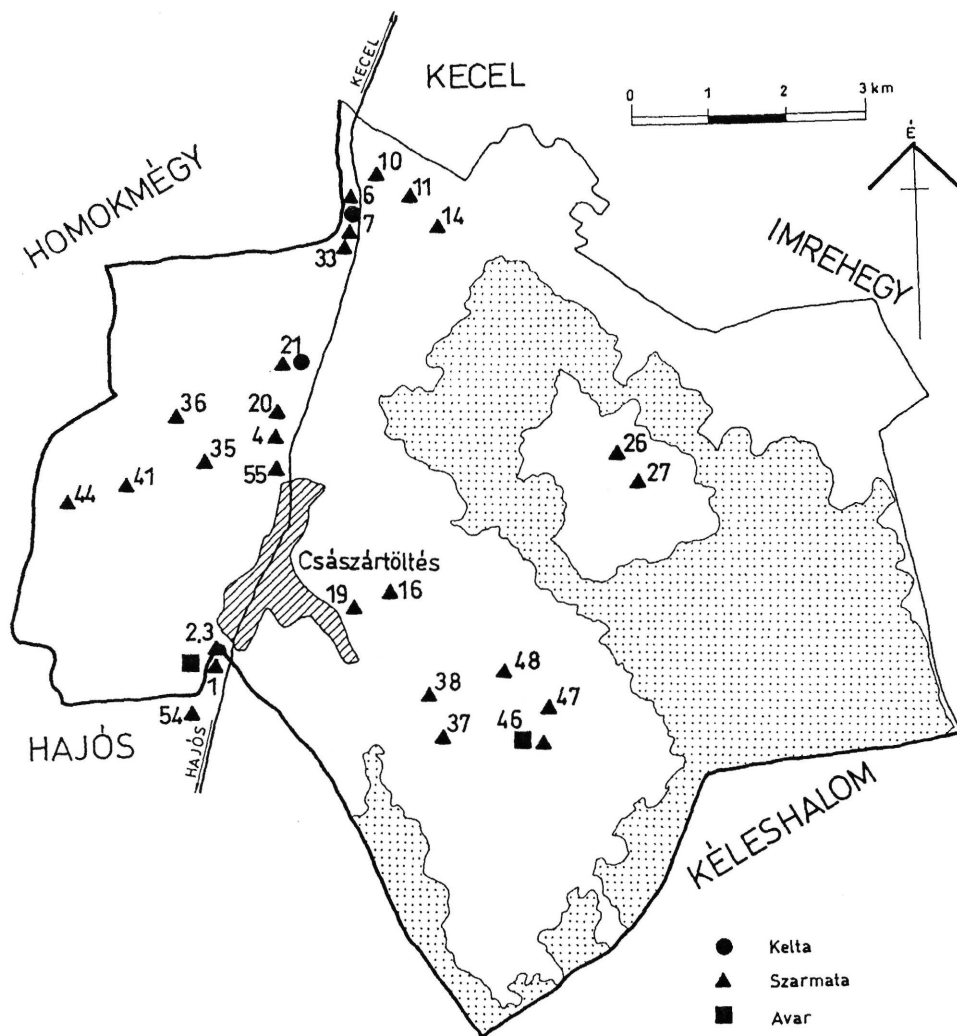

1. kép. Régészeti lelőhelyek

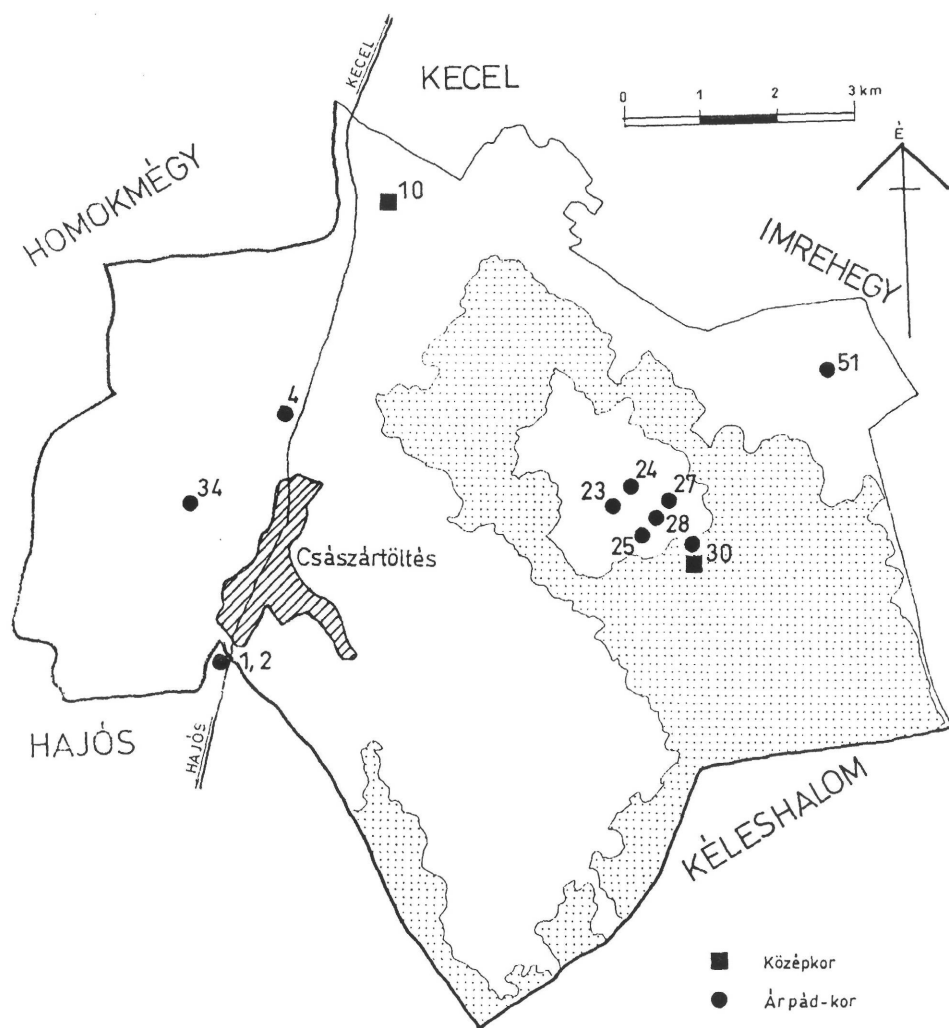

2. kép. Őskori lelőhelyek

3. kép. Vaskor – Népvándorlás kor

4. kép. Árpád-kor, késő középkor